

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди**

Випуск 56

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2022

Редакційна колегія: **Халіман О. В.** – гол. ред., д.ф.н., доц., доц. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д.ф.н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к.ф.н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донец. нац. ун-ту імені Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д.п.н., проф., зав. каф. теорії і практики англійської мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Краснобаєва-Чорна Ж. В.** – д.ф.н., проф., проф. каф. загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донец. нац. ун-ту імені Василя Стуса; **Маленко О. О.** – д.ф.н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови та прикладної лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Петрова Т. О.** – к.ф.н., доц., доц. каф. мовної підготовки Держ. біотехнолог. ун-ту; **Піддубна Н. В.** – д.ф.н., доц., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Попов С. Л.** – д.ф.н., проф., проф. каф. рос. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д.ф.н., доц., зав. каф. фонетики і граматики англ. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Щербакова Н. В.** – к.ф.н., доц., зав. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Рецензенти: **Кочан Ірина Миколаївна** – доктор філол. наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка;

Шкіцька Ірина Юрївна – доктор філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Затверджено вченою радою

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

(пр. № 5 від 24.06.2022 р.)

Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація — наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова).*

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE (Bielefeld Academic search Engine), Google Scholar (Гугл Академія), Polska Bibliografia Naukowa, ERIH PLUS.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Свідцтво про державну реєстрацію: KB № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.

Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Телефон: (0572) 68-02-36

Електронну версію збірника розміщено на сайті:

<http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics>

E-mail: lingvos@meta.ua

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. 422 с.

У збірнику вміщено статті, що репрезентують широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання лексикології, граматики, текстознавства, дискурсології, лінгвопоетики, лінгвоконцептології, лінгводидактики), огляди, рецензії.

Відповідальний за випуск: д.ф.н., доц. О. В. Халіман

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

НЕВЛАСНЕ ПИТАЛЬНІ БЕЗОСОБОВО-ІНФІНІТИВНІ РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ГРАМАТИКИ ОЦІНКИ

У статті схарактеризовано особливості вживання невласне питальних безособово-інфінітивних речень (модель “чого / чому / для чого / навіщо Inf?”) як продуктивної моделі реалізації оцінної функції. Аксіологічну маркованість досліджуваної конструкції забезпечують (а) уживання інфінітивної форми у вторинній функції; (б) реалізація непитального суб'єктивно-модального значення питальною конструкцією. Названу дієсловом-інфінітивом дію мовець кваліфікує як недоречно, оцінює негативно. У межах конструкції описано підтипи за здійсненістю / нездійсненістю дії та за спрямованістю висловлювання з більш детальною диференціацією кожного з них.

Ключові слова: невласне питальні безособово-інфінітивні речення, оцінна функція, вторинна функція, інфінітив.

Khaliman O. Free-Interrogative Impersonal-Infinitive Sentences in Terms of Estimation Grammar. *Estimative functions are also assigned to individual syntactic constructions.*

The article describes the peculiarities of the use of free-interrogative impersonal sentences (the model “чого / чому / для чого / навіщо Inf?”) as a productive model of realization of the estimation function.

The purpose of this scientific work is to characterize the peculiarities of the use of free-interrogative impersonal sentences (the model “чого / чому / для чого / навіщо Inf?”) as a means of expressing estimation; its tasks are: 1) to generalize the experience of studying free-interrogative sentences in the aspect of linguoaxiology; 2) to describe the features of the use of free-interrogative impersonal sentences in the estimation function.

The implementation of the estimation modelling mechanism is provided both by the features of functioning of the infinitive form and by the specificity of a syntactic construction in general.

Firstly, the use of the infinitive as a principal part of an impersonal one-member interrogative sentence aimed at a specific addressee (compared to indicative forms in definite-personal or two-member sentence types) eliminates the connection of this action with the particular person, seemingly ignoring him or her, deindividualizing the nominated action, thus providing modelling of a negative estimation. Secondly, the implementation of the secondary function of an interrogative sentence is provided by a violation of the conditions for successful implementation of its primary function, because the statement does not involve prompting the addressee to answer – give information.

The speaker qualifies the action named by the verb in the infinitive form as inappropriate, estimates it negatively. Within the framework of the construction subtypes according to the feasibility / impracticability of an action and the focus of the utterance are described with more detailed differentiation of each of them.

Key words: free-interrogative impersonal-infinitive sentences, estimative function, secondary function, infinitive.

Вступ

Тенденції сучасного мовознавства зумовлюють інтерес до оцінки як основної категорії лінгвістичної прагматики, що із 60–70 рр. ХХ ст. висвітлено в численних наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед сучасних описів оцінних значень власне місце посідає і граматика оцінки – характеристика способів граматикизації оцінних смислів з урахуванням своєрідності функціонування морфологічних і синтаксичних одиниць (Див.: Космеда, & Халіман, 2011).

До граматичних засобів вираження оцінки належать і морфологічні одиниці, і синтаксичні конструкції, що зумовлює поділ граматики оцінки на два підрозділи (*морфологія оцінки й синтаксис оцінки*), які перебувають у нерозривному зв'язку. Досліджуючи вживання морфологічних одиниць в оцінних функціях, розрізняємо різні ступені зумовленості особливостей їх функціонування синтаксичним оточенням:

1) креативне формотворення забезпечує реалізацію аксіологічних смислів завдяки функціонуванню лексем у невластивих для них словоформах. Такі одиниці в аспекті виконання оцінних функцій найбільш самостійні – їхні прагматичні особливості можна розпізнати й поза контекстом, який, безумовно, може їх модифікувати (*лексико-граматичний оксиморон* (Див.: Халіман, 2019: 99–101, 174–185, 195–199, 226–235, 258–261);

2) транспоноване вживання морфологічних форм (переносне функціонування морфологічних одиниць демонструє виконання ними вторинних функцій) можна кваліфікувати лише в контекстуальному оточенні. Хоча йдеться про функцію власне морфологічної форми, однак її забезпечує саме контраст із контекстом, типовим для опозиційних форм відповідної граматичної категорії (Див.: Халіман, 2019: 121–126, 142–150, 162–174, 199–205, 244–258, 276–288, 292–324, 326–343, 356–366);

3) уживання певних морфологічних форм (зокрема й переносне) спостерігаємо й у складі конкретних шаблонних синтаксичних моделей (синтаксичних фразеологізмів). Обов'язковою реалізацією таких засобів є і вживання певної морфологічної форми (переважно у вторинній функції), і сталість синтаксичної конструкції (Див.: Халіман, 2019: 50–51, 151–152, 170–174, 232, 311).

Оцінні функції закріплюються і за окремими синтаксичними конструкціями. Серед інших відповідних одиниць у фокусі уваги сучасних мовознавців – *питальні речення*, що, функціуючи в комунікації, крім об'єктивних (власне питальних), можуть реалізувати суб'єктивно-модальні значення – «репрезентувати емоційно-експресивне повідомлення, спонукання, оцінку тощо» (Шабат, 2000: 1). Дослідники кваліфікують ці синтаксичні одиниці як такі, що здатні «відображати найбільш широку гаму об'єктивних та суб'єктивних значень» (Шабат, 2000: 6). Інформацію про аксіологічні особливості їх функціювання знаходимо в дослідженнях із синтаксису (С. Шабат /2000/, І. Шкіцька /2005/ та ін.), що потребує узагальнення в аспекті лінгвоаксіології для цілісного створення граматики оцінки й засвідчує актуальність дослідження.

Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати особливості вживання невластне питальних безособово-інфінітивних речень (модель *чого / чому / для чого / навіщо Inf?*) як засобів вираження оцінки; її завдання: 1) узагальнити досвід вивчення невластне питальних речень в аспекті лінгвоаксіології; 2) описати особливості вживання невластне питальних безособово-інфінітивних речень в оцінній функції.

Методи дослідження

У процесі аналізу використано передусім методи *вибірки* для формування авторської картотеки, *спостереження* – для систематичного й цілеспрямованого сприйняття досліджуваного матеріалу з метою осмислення його властивостей, *компонентного аналізу* – для встановлення значення досліджуваних конструкцій, зокрема вияву оцінного компонента, *формалізації* – для виявлення відповідності виокремлених моделей та одиниць ілюстративного матеріалу, *аналізу й синтезу* – для ідентифікації та розрізнення типів досліджуваних одиниць і подання їх у системному комплексі.

Виклад основного матеріалу

Мовознавці помітили, що *емоційне питання* як комунікативно-функційний тип речень невластиво питальної модальності є ефективним засобом передавання емоційної реакції мовця (здивування, сумніву, обурення, осуду тощо) на почутий чи помічений ним факт (Гуйванюк, & Шабат, 2000: 46). Н. Гуйванюк і С. Шабат називають такі висловлювання *питально-оцінними*, указуючи на їхню здатність «виражати всю гаму й позитивного, і негативного ставлення мовця до об'єкта оцінки, а також впливати на адресата з метою досягнення емоційно-експресивного ефекту» (Там само).

Серед питальних конструкцій, що репрезентують суб'єктивно-модальні значення, вирізняються *безособово-інфінітивні речення*, які також реалізують низку комунікативно-функційних відтінків значень. І. Шкіцька звертає увагу на вияви *асиметрії* в співвідношенні їх *форми й змісту*, що реалізується у вираженні модальних значень, властивих іншим реченнєвим одиницям (Шкіцька, 2005: 10–13).

Серед інших структур, що відзначаються асиметрією форми й змісту, названа вище дослідниця виділяє *питально-риторичні безособово-інфінітивні речення* (Шкіцька, 2005: 13). Тут, як наголошено, важливим є видове значення інфінітива: конструкції з дієсловом недоконаного виду притаманне експресивно-іронічне вираження заперечення, наприклад: *Чого б то їм (Копачам) у балці **настигати**: [та ж дружина-то законна Василева]? (І. Драч) (Там само)*. Інфінітивна форма, як бачимо, реалізує смисли 'не будуть настигати', 'не треба настигати', 'не варто настигати', 'недоречно настигати', 'настигати – це погано', що корелює з аксіологічними асоціаціями.

Невідповідність форми та змісту засвідчує і заміна розділових знаків у кінці подібних речень, порівн.: – *Тут є коротша дорога до річки, – повідомив Роман. – Тепер же не потрібно до дуба?*

– *Та ні, для чого туди **йти**, – погодилася дівчина. – Треба чим швидше до заплави. Щоб півники не зів'яли. Вони ж із квітами. – До заплави, так до заплави. – Роман різко змінив напрямок, звернувши ліворуч. Друзі подалися за ним (Б. Маркусь);*

*Все – просто, знаєте, не так, як у Цицерона чи там у інших римлян, та й куди вже нам, та й для чого **пертися** нам до тих поганських римлян! (С. Васильченко)*. У наведених прикладах, як бачимо, – розповідні речення, одне з яких має окличну інтонацію.

Аналіз авторської картотеки (приклади дібрано з художніх текстів української літератури) дав змогу виокремити особливості досліджуваних моделей (*чого / чому / для чого / навіть Inf?*) у сучасній українській мові, що дають підстави зробити висновки про їх функціонування з огляду на постулати лінгвоаксіології. Засвідчено вживання невласне питальних безособово-інфінітивних речень як продуктивної моделі, що вживається в оцінній функції, порівн.: *Все одно, чого лізти не в своє діло?* (О. Лупій); *Для чого, пане Григорію, обманювати читачів, розповідаючи про якусь «облвиконкомівську вертушку»?* *Невже Ви постійно прослуховували телефони, якщо із такою впевненістю передаєте читачам зміст моїх розмов?* *Чи це прийом для додання гостроти Вашому опусу?* (С. Пантюк). Названі дієсловами дії (*лізти не в своє діло, обманювати читачів*) мовець вважає недоречними, тому оцінює їх негативно. Наголосимо, що використання інфінітива у вторинній функції в останньому прикладі засвідчує також наявність у ньому відокремленої обставини, вираженої дієприслівниковим зворотом, оскільки, як відомо, названа дієприслівником додаткова дія корелює з особовою формою, ужитою в основному реченні (“пан Григорій **обманює** читачів, розповідаючи про якусь «облвиконкомівську вертушку»”).

Реалізацію механізму моделювання оцінки забезпечують й особливості функціонування форми інфінітива, і специфіка синтаксичної конструкції загалом.

По-перше, уживання інфінітива у функції головного члена безособового односкладного питального речення, спрямованого на конкретного адресата (у порівнянні з індикативними формами в означено-особовому чи двоскладному типах речень), нівелює зв'язок названої дії з конкретною особою, начебто ігноруючи її, деіндивідуалізує номіновану дію, тим самим забезпечуючи моделювання негативнооцінних значень.

По-друге, реалізацію вторинної функції питального речення забезпечує порушення умов успішного виконання його первинної функції, оскільки висловлювання не передбачає спонукання адресата до відповіді – повідомлення інформації. Цим вони суттєво відрізняються від подібних речень, що передбачають відповідь на питання (напр.: *А навіть їй повертатися? Як навіть? Нехай і пожила вона тут, можна сказати, що у клітці, але ж грати зі щирого золота*

ковані! Ані в чому не було відмови за її ж таки грошенята /Ю. Завгородній/), і виконання відповідної функції не забезпечують.

С. Шабат зосереджується на комунікативному аспекті вживання таких моделей, акцентує увагу на розходженні між формою та ілокутивним потенціалом суб'єкта мовлення досліджуваних одиниць, оскільки «основною функцією таких конструкцій виступає все ж таки інформативна – передавання повідомлення, спонукальних ефектів, оцінок тощо» (Шабат, 2000: 13–14).

Використання питальних конструкцій для вираження непитальних значень, наголошує названа вище дослідниця, «здійснюється на основі нейтралізації питальної семантики, яка переходить на конотаційний рівень» (Шабат, 2000: 10–11). У невласне питальних реченнях комунікативний намір мовця, як було наголошено, «є асиметричним до питальної форми» (Там само), адже це не запит про необхідну інформацію (відповідь не передбачена), не чітко визначена апеляція до конкретного адресата (у частині комунікативних ситуацій співрозмовник відсутній), а «експресивне ствердження / заперечення, спонування, емоції чи оцінка, засіб підтримування контакту чи активізації уваги співрозмовника» (Там само). С. Шабат переконана, що «запит як комунікативна інтенція мовця репрезентує в невласне-питальних реченнях спектр семантики, традиційно пов'язаної з іншими модально-інтенційними висловлюваннями» (Там само).

Отже, оцінну функцію досліджуваної моделі забезпечують (а) уживання інфінітивної форми у вторинній функції; (б) реалізація непитального суб'єктивно-модального значення питальною конструкцією. Названу дієсловом-інфінітивом дію мовець кваліфікує як недоречну й оцінює негативно.

Л. Мостова серед подібних структур з питальними словами рос. *зачем* і рос. *почему* в російському мовленні розрізняє три типи (її думку підтримує і С. Дастамуз /Дастамуз, 2013: 15–16/):

1) риторичні питання, що «містять у своїй семантичній структурі заперечення, <...> (рос. *Зачем спорить с человеком, который никогда ни с кем не соглашается? / Зачем спорить? – ‘незачем спорить’/*); багато з них має специфічну імплікатуру недоцільності дії (Мостова, 2010: 16);

2) питальні речення, що їх використовують у вторинних ілокутивних функціях, репрезентують «мовленнєвий акт докору» (Там же)

й містять емоційно-оцінний складник (компонент 'погано, що Р') (Там же). Якщо дія вже відбулася, вона може засуджуватися як така, що завдає шкоди людям, які входять в особисту сферу мовця, чи самому мовцеві, або як асоціальна, що порушує суспільні норми поведінки (Мостова, 2010: 17);

3) непрямі мовленнєві акти, що «виражають оцінку дії як недоцільної» (Мостова, 2010: 16). Вони, на думку Л. Мостової, посідають проміжне місце між риторичними питаннями й докорами: близькі до риторичних питань тим, що містять ідею заперечення, а як докори – указівку на неадекватність дій суб'єкта.

На відміну від риторичних питань, пояснює дослідниця, такі мовленнєві акти, як і докір, передбачають «спробу впливати на адресата, скоригувати його поведінку», водночас вони відрізняються від докорів тим, що дія, про яку йдеться, не завдає шкоди мовцеві й не порушує суспільних норм, що було б підставою для докору (Там же).

В окрему групу Л. Мостова виділяє рефлексивні питання, у яких «співрозмовник не обов'язковий, а адресатом може виступати сам мовець, що суттєво змінює комунікативну ситуацію» (Мостова, 2010: 15). Таке питання використовують для констатації непорозуміння, вираження докору самому собі, у ситуації роздумів, прийняття рішення чи браку інформації (Там же).

Наведені вище думки дослідниці потребують деяких коментарів:

1) підтримуємо думку Л. Мостової (Мостова, 2010), яка виокремлює *рефлексивні питання* в межах досліджуваної моделі. Наведімо приклад українською мовою з авторської картотеки, порівн.: *Підкинув кілька гірких слів і Андрій: – Еге ж, надало нам встряти в ту забастовку. Ну хай би собі робочі бастували, а нам, хліборобам, чого лізти в бучу? Що ми отримали? По п'ятдесят нагаїв та шомполів, а дехто й Очаківської цитаделі спробував. Добре ще, хоч не розстріляли нікого. А могло б бути...* (П. Ходченко). У наведеній ілюстрації негативна оцінка стосується дії, учиненої особами, зокрема й самим мовцем. Такі зразки мовлення можуть репрезентувати монологи, а в діалогічному дискурсі оцінність репліки мовця не адресована співрозмовнику, оскільки йдеться про негативну самооцінку;

2) репрезентована вище класифікація Л. Мостової (Мостова, 2010), у якій у досліджуваній моделі виокремлено, зокрема, риторичні питання, викликає неоднозначне сприйняття. Передусім це

стосується названої у згаданій роботі особливості риторичних питань, що, як наголошено, не передбачають впливу на адресата. Виникає питання щодо способу відокремлення речень такого типу від інших. Можемо припустити, що йдеться про вживання таких питань у монологічному мовленні, оскільки в діалозі зазначений вплив більшою чи меншою мірою передбачений;

3) крім того, спонукає до дискусії факт розрізнення названою вище авторкою невластне питальних речень, що виражають оцінку, та питальних речень, які репрезентують докір. Це, як видається, поперше, залежить від специфіки номінованої дії (лексичного значення інфінітива), по-друге, від індивідуального сприйняття і кваліфікації цієї дії мовцем, що й зумовлює формування певної ілокутивної сили висловлювання, по-третє, цю відмінність забезпечують й інші елементи контексту. До того ж, розрізнення дії, як такої, що 'завдає / не завдає шкоди мовцеві' не завжди можливе, а негативна оцінка дії завжди прямо чи опосередковано виражає докір її виконавцеві.

Продемонструємо специфіку функціонування прикладів авторської картотеки, що ілюструють уживання досліджуваної моделі й відрізняються:

1) за здійсненістю / нездійсненістю дії:

а) реалізований факт, що його мовець негативно оцінює як недоречний:

– *Ось слухайте: пішов я...*

– *Та ні! – перепинив високий поважний чоловік під літами вже, сивий, – той, що на його Грицько казав, щоб не обороняв пана. – Воно це правда, що погано окономія робить. А сказати й так: є і в нас такі люди, що... Ну, чого його лізти в панський ліс?*

– *Коли свого нема, діду Степане?*

– *Чужого не руш, хоч і свого нема! – одмовив дід Степан. – Або чого в шкоду лізти?*

– *Та хіба ж його хочеш? Як сама товарина вскоче.*

– *Коли вскоче, а коли й навмисне (Б. Грінченко).*

б) імовірний факт, що його мовець негативно оцінює як недоречний. Серед таких фактів виокремлюємо вказівку на:

– майбутню, заплановану дію, порівн.: *По той бік вулиці, чи то в сквері, чи то на балконі, невидимий тенор співав про те, як він полине вгору, зірве найяскравішу зірку й подарує коханій. Дмитро Іванович*

посміхнувся, в лад своєму настрою подумав про те, що, може, ті те-норові старання зовсім даремні. Для чого стільки зусиль? Для чого **дарувати**? Той власний дотеп підняв у ньому настрій, додав мажору. Він допив чай, поставив на стіл чашку й сказав бадьорим, як йому здавалося, голосом:

– *Ирино, ти завтра вільна? Хороли запрошують нас у ліс* (Ю. Мушкетик);

– гіпотетичну недоречну дію (‘не робить, оскільки це недоречно’), порівн.: *Справді, обертатися мені до ГПУ – річ безнадійна: з півроку тягтимуть і ще добре, коли просто одмовлять, а то може ще потягнуть на допит: а чого та навіщо **їхати**?* Знов скоїться щось таке, як було з посилкою книжок Фасмерові (С. Єфремов);

А. О. *Додам од себе. От пішов у політику Яворівський – і це дуже добре! Пішов у політику Павличко – це теж непогано. А що було б, як би вони не пішли? Від того, що Яворівський пішов у політику, українська література нічого не втратила, а от політичного діяча, досить оригінального й цікавого, ми здобули.*

В. О. *Так, згоден. Очевидно чоловік (раніше) не займався отією спорідненою його душі справою.*

А. О. *Як на мою думку, треба мати талант до політики. А як немає того таланту чи принаймні бажання, то чого **лізти** туди?* (В. Шевчук).

У висловлюваннях, що їх відносимо до цього підтипу, прослідковуємо причинно-наслідкові (‘недоречно їхати, оскільки потягнуть на допит’) або умовно-наслідкові зв’язки (‘якщо немає таланту, недоречно лізти’). Указані причина чи умова й пояснюють недоречність дії, що відрізняє ці конструкції від наступного типу;

– гіпотетичну дію, у якій немає потреби (‘не робить, оскільки немає потреби це робити’): *І це так виходило, що й Трезінський мовчить, не скаже, що я звідси нікуди не піду, і бородатому чого **лізти**, жде, що воно далі буде. А там уже й учні побачили, що чого це вони гризуться – то за музику, то не ту пісню вибрали* (В. Медвідь);

– *Чому ж ти не прийшов, Васильку?*

– *А навіщо **приходити**? Сцену біля фонтана робити?*

– *З характером ти в мене* (В. Сильченко).

Оцінка гіпотетичного факту здійснюється за аналогією до подібного факту в досвіді мовця.

Отже, смислові відтінки 'недоречності дії' / 'відсутності потреби' модифікує вказівка на причину / умову дії, порівн.:

– Чому ти не прийшов?

– Чого туди йти? На тебе подивитися?

Або

– Чому ти не прийшов?

– Чого туди йти? Ще заарештують...

Повертаючись до наведеної класифікації Л. Мостової (Мостова, 2010), уточнимо, що виокремлений нами підтип зі значенням 'недоречності дії' корелює з думкою названої вище дослідниці про те, що в деяких із наведених конструкцій названа «дія <...> завдає шкоди мовцеві або порушує суспільні норми» (Мостова, 2010: 17). Однак, як бачимо, інформація про шкоду мовцеві вербалізується не в інфінітивній формі, а в інших компонентах контексту (порівн.: – Чого туди йти? Ще заарештують...);

2) за спрямованістю висловлювання:

а) висловлювання адресовано співрозмовнику: – Ти дивись, жалісливий який! Каво жалкуєш?! Чи можеьт добру людину підвів під наган? А? Каво питаю?

– Чого **запитувати**? Контра! Тут без сумнівів (В. Землянин).

б) висловлювання не адресовано співрозмовнику / адресовано уявному (гіпотетичному) співрозмовнику:

Хтось не читав чиєсь повістки, бо чомусь мені сей рік «Вісника» не прислали, не знаю чому. «Одержима» моя лежить в редакції ще від грудня, а має чомусь аж в марці друкуватись. Чого **лізти** до мене, щоб я її скоріш прислала, то не знаю. Хтось тепер нічого не пише, бо лікар йому заборонив – хтось дуже з того не рад, але мусить слухати (Леся Українка);

Соломон теж хоче помізкувати: «Можна і навіть треба жити для рідної землі, більше того – не гріх для неї віддати при потребі й найдорожче – життя. Але не розумію одне: для чого **брехати** в ім'я своєї землі? Коли народ голодний і бідний, він вірить в обіцянки. На цьому легко спекулювати, завойовувати душі. Але хіба то дипломатія: загнати партнера у клітку (І. Долгош).

в) мовець адресує висловлювання самому собі (автокомунікація), напр.:

– Чого ж ви тут стовбичите?..

- А що, не можна? З'їсть?
 - Молоді ви, бачу, то й зелені. А ви мене, старого послухайте: гетьте звідсіля усі, поки час.
 - Чого ж **утікати**? Що він нам зробить?
 - А чого **лізти** на очі? Воно ж – начальство (М. Левицький).
- Усі ілюстрації об'єднує характеристика названої дії як недоречної.

Висновки

Отже, в арсеналі засобів вираження оцінки – синтаксичні одиниці, елементи яких забезпечують послідовну реалізацію їхнього аксіологічного потенціалу. Невласне питальні безособово-інфінітивні речення, що відзначаються асиметрією форми й змісту, саме завдяки цій особливості послідовно виконують оцінну функцію.

Вираження оцінки в процесі функціонування моделі “чого/чому/для чого/навіщо **Inf?**” зумовлюють (а) уживання інфінітивної форми у вторинній функції; (б) реалізація непитального суб'єктивно-модального значення питальною конструкцією. Названу дієсловом-інфінітивом дію мовець кваліфікує як недоречно, оцінюючи негативно. У межах конструкції розрізняємо підтипи за здійсненістю / нездійсненістю дії та за спрямованістю висловлювання з більш детальною диференціацією кожного з них.

У перспективі плануємо продовжити аналіз аксіологічного потенціалу синтаксичних одиниць для створення цілісної теорії граматики оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гуйванюк, Н. В.**, & Шабат, С. Т. (2000). *Питальні речення в сучасній українській мові*. Чернівці: Рута.
2. **Дастамуз, С.** (2013). Русские вопросительные инфинитивные предложения в коммуникативно-прагматическом аспекте. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Москва: Моск. гос. ун-т имени М. В. Ломоносова.
3. **Космеда, Т. А.**, & Халіман, О. В. (2011). “Грамматика оцінки” як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії*, 22, 17–23.
4. **Мостовая, Л. А.** (2010). Семантические особенности и иллокутивные функции конструкций с вопросительными словами *зачем* и *почему*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Москва: Москов. пед. гос. ун-т.
5. **Халіман, О. В.** (2019). *Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови*. Харків: Майдан.
6. **Шабат, С. Т.** (2000). Категорія питальної модальності в сучасній українській мові. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Івано-Франківськ: Прикарп. ун-т імені Василя Стефаника.
7. **Шкіцька, І. Ю.** (2005). Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди.

REFERENCES

1. **Huivaniuk, N. V.**, & Shabat, S. T. (2000). *Pytalni rechennia v suchasniï ukrainiskii movi [Interrogative sentences in the modern Ukrainian language]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
2. **Dastamuz, S.** (2013). Russkie voprositel'nye infinitivnye predlozheniya v kommunikativno-pragmaticheskom aspekte [Russian interrogative infinitive sentences in the communicative-pragmatic aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva: Mosk. gos. un-t imeni M. V. Lomonosova [in Russian].
3. **Kosmeda, T. A.**, & Khaliman, O. V. (2011). "Hramatyka otsinky" yak aktualna problema suchasnoho movoznavstva ["Grammar of estimation" as an urgent problem of modern linguistics]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies*, 22, 17–23 [in Ukrainian].
4. **Mostovaya, L. A.** (2010). Semanticheskie osobennosti i illokutivnye funktsii konstruktsij s voprositel'nymi slovami *zачem* i *почему* [Semantic features and illocutionary functions of constructions with question words *зачем* and *почему*]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva: Moskov. ped. gos. un-t [in Russian].
5. **Khaliman, O. V.** (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainiskoi movy [Grammar of estimation: morphological categories of the Ukrainian language]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
6. **Shabat, S. T.** (2000). Katehoriia pytalnoi modalnosti v suchasniï ukrainiskii movi [The category of interrogative modality in the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasyliia Stefanyka [in Ukrainian].
7. **Shabat, S. T.** (2000). Katehoriia pytalnoi modalnosti v suchasniï ukrainiskii movi [Implementation of subjective-modal meanings in the structure of impersonal-infinitive sentences of the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasyliia Stefanyka [in Ukrainian].

Халіман Оксана Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-066-55-903-66

E-mail: khaliman_oksana@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6952-0627>

Khaliman Oksana Volodymyrivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 25 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Халіман О. В. Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2022. Вип. 56. С. 151–162. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.11>

АРА: Халіман, О. В. (2022). Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки. *Лінгвістичні дослідження*, 56, 151–162. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.11>

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

<i>Борисов В. А.</i> Абревіатури в терміносистемі освіти: основні типи, структурні характеристики, функціонування (на матеріалі англійської та французької мов)	3
<i>Брус М. П.</i> Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові.....	12
<i>Кочан І. М.</i> Українська лінгвістична термінографія (хронологія, класифікація, структура)	25
<i>Пересада Є. І.</i> Формування терміносистеми прикладної лінгвістики в українському мовознавстві: абревіатурна латинізація	42
<i>Степаненко М. І.</i> Мовне законодавство, соціолінгвістика, політична лексикографія: найновітніші виміри.....	55
<i>Шкіцька І. Ю.</i> Динаміка термінології сфери інформаційної діяльності та бібліотечної сфери	77

ГРАМАТИКА

<i>Nekrylova O. L.</i> The Realisation of the Language Economy Principle in the Infantile Word Creation on the Example of New Transitive Verbs	93
<i>Полозова О. О., Саламанюк Н. В.</i> Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій).....	110
<i>Радчук О. В.</i> Вияви принципів економії та надмірності в словотвірних моделях (на матеріалі дериватів із семою 'відсутність')	124
<i>Степаненко Н. С.</i> Локативна функція родового відмінка: українсько-російські асиметричні зв'язки	141
<i>Халіман О. В.</i> Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки.....	151

ТЕКСТОЗНАВСТВО. ДИСКУРСОЛОГІЯ

<i>Myroshnychenko M. P.</i> Types of Paradigms in the Paradigmatic Analysis of Text.....	163
<i>Дерій А. О.</i> Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша	174
<i>Заборна М. С.</i> Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема	187
<i>Космеда Т. А.</i> Націєцентризм, лінгвопатріотизм і фемінізм Лесі Українки у вимірах сучасної поліфункційної наукової парадигми	204